

CONFLICTIVITAT SOCIAL I REVOLTA DESPRÉS DEL TRACTAT DELS PIRINEUS

Jaume Dantí i Riu

Universitat de Barcelona

RESUM: El Tractat dels Pirineus va comportar l'aprofundiment en les conseqüències de la política repressiva que la Monarquia hispànica aplicava a Catalunya des de 1652 amb l'acabament de la revolta dels Segadors: l'afebliment institucional, tant de la Generalitat com del Consell de Cent; el manteniment dels excessos militars, i la conflictivitat social persistent provocada pels factors esmentats. La revolta dels Barretines esdevingué la confluència de totes aquelles causes.

PARAULES CLAU: Tractat dels Pirineus, Generalitat, allotjaments, contrafaccions, Barretines.

El Tractat dels Pirineus havia de ser l'acabament d'un llarg conflicte entre la Monarquia hispànica i la francesa que havia situat Catalunya en un dels camps de batalla, i aquest fet va ser una de les justificacions recurrents de les imposicions i exigències reials sobre el territori. En realitat es tractava d'un pacte que confirmava el domini francès, amb la cessió del Rosselló i la Cerdanya, la nova vinculació familiar amb l'acord de matrimoni de Maria Teresa i Lluís XIV i importants drets econòmics. D'altra banda, les expectatives des de Catalunya van ser diverses, ja fossin de les institucions, Diputació del General i Consell de Cent, ja fossin de la població urbana o rural.

La posició institucional davant de l'acord reflectia la fidelitat formal a la Corona, assegurada per la repressió política endegada després del 1652.¹ La resposta del Consell de Cent a la notificació de les paus que el virrei marquès de Mortara feia al novembre del 1659 era una declaració de felicitació, «contento tant particular ha cabut a esta ciutat de tant gran nova»,² i al febrer del 1660, en la publicació de les paus, es decidia la celebració d'una solemne litúrgia religiosa i tres dies d'il·luminacions, tot enviant un ambaixador al monarca per manifestar-li l'esperança que de la pau en sorgiria «el benefici universal de les dues monarquies y en particular de aquesta seva fidelíssima ciutat y Provincia...»³

La Diputació del General participà de la mateixa celebració que la ciutat. El 20 de novembre de 1659 «ses senyories consistorialment, ab sos verguers y masses davant, acompanyats de molts oficials de la present casa y General [anaren] a besar las mans a sa excel·lencia y donar-li la norabona de la felís nova del ajustament de las paus entre Espanya y França», sense cap referència a la partició territorial de la qual va rebre les conseqüències econòmiques de manera immediata.⁴ Amb tot, la Diputació encara havia fet constar el seu desacord, mesos abans, quan s'assabentà de la proposta sobre els comtats, «lo que seria grandíssim dany y perjudici de aquest Principat», i així decidia trametre la demanda al monarca, de la qual només se'n va desprendre la resposta de Joan d'Àustria advertint que aquella no seria una qüestió prioritària però que en procuraria la defensa.⁵

En l'àmbit popular la recepció de l'acord només es mesurava pels seus efectes immediats i d'alguna manera ja s'avançava al futur, tal com ho reflectia el pagès Joan Guàrdia en el seu diari «són-se cridades las paus als primers dies de marts de l'any 1660 y ab tot axò la terra no ha fetas ninguna demostració de alegrias, perquè los soldats may se'n són acabats de anar, ans bé tostems la contribució sempre a correget molt fort», que era tant com dir que a la pràctica tot continuava igual.⁶ El fracàs de la revolució del 1640, les condicions de la pau amb França i el desenvolupament de la política imperialista de Lluís XIV expliquen la perdurabilitat de tot un seguit de causes que havien generat la conflictivitat social i política anterior.

1. Josep M. TORRAS I RIBÉ, «El projecte de repressió dels catalans de 1652», a Eva SERRA i altres, *La revolució catalana de 1640*, Barcelona: Crítica, 1991, p. 241-290.

2. AHCB, Deliberacions, II-, fol. 148.

3. AHCB, Deliberacions, II-, fol. 58.

4. *Diataris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VII, Barcelona, 2002, p. 105.

5. *Ibid.*, p. 84-85. La proposta fou feta el 18 de juny de 1659. La resposta, del 19 de juliol, traslluïa la debilitat en la negociació, «Con justa razón puede el consistorio valerse de mi voluntad en quanto sea de las conbeniencias del Principado porque se las deseo con muy particular cariño, y aunque su magestad, Dios le guarde, no fuesse tan interesado en lo mesmo que solicita el consistorio, de que en los ajustamientos de paces que se tratan no queden separados de su real corona los condados de Rosellón y Cerdaña...».

6. Antoni PLADEVALL I FONT, Antoni SIMON I TARRÉS, *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*, Barcelona: Curial, 1986, p. 112.

La historiografia catalana dels darrers vint-i-cinc anys ha tractat amb atenció la segona meitat del segle XVII, completant i matisant l'especificitat d'aquelles transformacions que Vilar havia apuntat per a la Catalunya d'aquell període amb el suggerent títol del capítol «1660-1705: segon redreçament català. Renovació de l'esperit d'iniciativa».⁷ D'una banda s'han revisat els límits i les característiques del redreç econòmic, que correspondria només a algunes zones i a certs sectors productius, i concretament en el camp en el context d'una important diferenciació social pagesa.⁸ També en l'aspecte socioeconòmic s'ha aprofundit en la xarxa de relacions entre el món rural i món urbà com a marc del redreç esmentat.⁹

Les aportacions de la història sociopolítica, del pensament i militar han estat abundoses i altament significatives pel que suposen de valoració d'un període que fins aleshores quedava amb poc relleu entre els dos grans fets de la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió. L'ampli coneixement sobre la revolta dels Gorretes o Barretines ha permès constatar el nivell de conflictivitat entorn del problema dels allotjaments militars, amb els corresponents components econòmics, socials i polítics, i ha posat de manifest els diferents aspectes de confrontació amb la política reial, amb el reflex final del canvi de posició de les institucions catalanes.¹⁰ D'altra banda, de l'anàlisi de la repercussió de la revolta, dels plantejaments dels aixecats, de la interpretació feta per part del govern de Carles II i de les respostes que finalment s'adoptaren, se n'ha després de manera unànime la clara desqualificació d'un suposat neoforalisme durant aquell regnat.

En el camp més estrictament polític, la nova comprensió dels efectes de les mesures repressives aplicades pel govern de Felip IV després del 1652, i el seu manteniment amb Carles II, ha portat a una millor interpretació de l'afebliment institucional de la Diputació del General i del Consell de Cent, així com de l'aprofitament per part de sectors socials ascendents de la debilitat d'aquell darrer regnat.¹¹ Alhora, s'ha constatat un canvi en el pensament polític català a partir d'aquella mateixa repressió, amb l'abandonament dels plantejaments constitucionalistes anteriors i situant-se en la defensa d'un regalisme moderat que es va mantenir fins a les portes de la Guerra de Successió.¹²

En el vessant de la història politicomilitar, tractada massa sovint de passada, es disposa finalment d'un coneixement aprofundit del què fou el procés de construcció de la nova frontera a partir del 1659, així com de les successives guerres que suportà Catalunya entre el 1673 i el 1697.¹³ En aquest aspecte s'han plantejat qüestions essencials com la pràctica dels allotjaments militars, la incapacitat econòmica de la Monarquia de Carles II per al manteniment de l'exèrcit i de les fortificacions, la repercussió econòmica de la presència de l'exèrcit sobre Catalunya, la funció ambivalent de la força militar per al control del territori i per a la defensa exterior o la mateixa contribució catalana a la defensa. A la fi, s'ha confirmat el protagonisme del component militar en la interpretació d'aquell període.

En aquest context, doncs, de continuïtat de moltes de les causes per al conflicte entre la Monarquia i la «terra», analitzem les característiques d'alguns fets sobresortints en el marc de l'esmentada conflictivitat, el difícil

7. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona: Ed. 62, 1964, vol. II, p. 373.

8. Eva SERRA I PUIG, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII*, Barcelona: Crítica, 1988; Jaume DANTÍ I RIU, *Terra i població al Vallès Oriental. Època moderna*, Santa Eulàlia de Ronçana: Aj. Santa Eulàlia de Ronçana, 1988; Benet OLIVA I RICÓS, *La Generació dels Felius de la Penya. Burguesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Lleida: Ed. Universitat de Lleida, 2001; Joan GIMÉNEZ BLASCO, *Mataró en la Catalunya del segle XVII. Un microcosmos en moviment*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2001.

9. Albert GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Vic: Eumo, 2005; Jaume DANTÍ I RIU, «Barcelona i la xarxa urbana catalana als segles XVI-XVII», dins Jaume DANTÍ (coord.) i altres, *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Barcelona: Dalmau, 2005, p. 9-40.

10. Jaume DANTÍ, «La revolta dels Gorretes a Catalunya, 1687-1689», a *Estudis d'Història Agrària*, 3, 1979, p. 79-100; Henry KAMEN, «Una insurrecció oblidada del segle XVII: l'alçament del camperol català de l'any 1688», a *Recerques*, 9, 1979; Pere MOLAS, «Propaganda y debate político en la revuelta catalana de los "gorretes", 1687-1690», a *Homenaje a J.A. Maravall*, vol. III, 1985, p. 63-75; Joaquim ALBAREDA, «Els dirigents de la revolta pagesa de 1687-1689: de barretines a botiflers», a *Recerques*, 20, 1988; «Catalunya a finals del segle XVII: la continuïtat de la revolta», a Eva SERRA i altres, *La revolució catalana de 1640*, Barcelona: Crítica, 1990, p. 291-317. Jaume DANTÍ I RIU, *Aixecaments populars als Països Catalans 1687-1693*, Barcelona: Curial, 1990.

11. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Cataluña y el gobierno central tras la guerra de los Segadores (1652-1679)*, Ed. Universitat de Barcelona, Barcelona, 1983. Josep M. TORRAS I RIBÉ, «El projecte de repressió dels catalans de 1652», a Eva SERRA i altres, *La revolució catalana de 1640*, p. 241-290. Josep M. TORRAS RIBÉ, «El control polític de les insaculacions del Consell de Cent de Barcelona (1652-1700)», a *Pedralbes*, 13-I, 1993, p. 457-468. Antoni SIMON TARRÉS, «L'estatus de Barcelona després de la Pau dels Pirineus, presidi o ciutadella?», a *Estudis*, 32, 2006, p. 237-262.

12. Jon ARRIETA, «Derecho e historia en ambiente postbélico: las "Dissertationes" de Rafael Vilosa (1674)», a *Pedralbes*, 13-I, 1993, p. 183-196. Antoni SIMON I TARRÉS, «1652: entre la clemència i el càstig. Teoria i pràctica d'una repressió», a *Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions*, Lleida, 2005, vol. III, p. 27-46 i «El pensament polític català a l'alta edat moderna: una aproximació», a Jaume RENEYER i Enric PUJOL (dirs.), *Pensament polític als Països Catalans, 1714-2014*, Barcelona: Pòrtic, 2007, p. 17-38. Rosa M. ALABRÚS, *Felip V i l'opinió dels catalans*, Lleida: Pagès, 2001.

13. Peter SAHLINS, *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*, Vic: Eumo, 1993. Antonio ESPINO, «Ejército y sociedad en la Catalunya del Antiguo Régimen: el problema de los alojamientos, 1653-1689», a *Historia Social*, 7, 1990. *Catalunya durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1999.

equilibri de les institucions catalanes entre la defensa de les constitucions i la fidelitat al rei, així com la incorporació de nous motius de tensió en el període del 1659 al 1687. Finalment cal subratllar que la revolta dels Barretines reflectia la confluència de tots aquells factors.

Entre les mesures de repressió imposades a partir del 1652 sens dubte que la de més càrrega política fou la del control de les insaculacions, que, si bé inicialment es referia al Consell de Cent de la ciutat de Barcelona, després s'aplicaria igualment a la Diputació del General. Des d'aleshores aquell fou un dret que la Monarquia consideraria inqüestionable, que de fet no cediria i encara a precari fins a les corts de 1705-1706, ja que s'entenia com un dels més efectius, al costat de la presència militar, per al control polític de les institucions catalanes. La resposta del Consell d'Aragó a la sol·licitud de recuperació del privilegi formulada per la ciutat de Barcelona tot just després del Tractat dels Pirineus era ben explícita: «*Quanto a las insaculaciones... parece al consejo que no se restituyan, porque uno de los medios más eficaces para su dependendencia y conservación es quedarse con ellas V. Md., porqué con la retención dellas los naturales de aquel Principado, que tienen libradas sus mayores conveniencias en el poder sortear sus officios, siendo esto por medio de las insaculaciones, es fuerça que lo procuren mereciendo la gracia de V. Md., que es el único medio por donde puede conseguirse y esto lo confirma la experiencia, pues lo que era interés de ellos mismo insaculándose los unos a los otros, sin dependencia alguna, oy con mucho rendimiento acuden a los pies de V. Md. para gozar deste beneficio, con que reconozen que este es el camino para lograr sus útiles y mayores conveniencias*». ¹⁴ Tot i que no sembla que fossin gaire nombroses les desinsaculacions realitzades després de les primeres depuracions, la consciència que la insaculació depenia del vistiplau reial hauria estat suficient per contenir possibles actituds massa intransigents. D'altra banda, la Corona s'assegurava també aquell control cobrint de seguida les vacants a les bosses de la Generalitat i amb l'exigència de la inclusió d'oficials reials, mesura que contravenia el que regia des de les Corts del 1493. ¹⁵ Amb tot, la institució no deixaria de manifestar les seves reticències cada vegada que es produïa una habilitació d'aquells que haurien de ser inhàbils. ¹⁶ Així doncs, la funció de defensa de les constitucions i de la legalitat jurídica que realitzava la Diputació quedava sovint com una queixa recurrent i resignada sense aconseguir la resposta o la reparació que hauria pertocat. Malgrat tot, la Generalitat mantindria la posició de defensa dels drets de la institució, encara que fos enmig d'accions que podien semblar contradictòries, com ho fou, per exemple, la celebració festiva del Tractat dels Pirineus i poc temps després la reivindicació davant del virrei de no aportar part del servei que s'exigia, ja que havia estat carregat sobre imposicions que s'havien de percebre del Rosselló i la Cerdanya «los quals importaven molt gran quantitat, y restaren també obligats a la prestació dels dits censals. Vuy, per la conclusió de la pau, no fent-se la exacció del dret de general y bolla en lo comtat de Rosselló a benefiici del General de Cathalunya, deu restar porció per allà de part de censals carregats sobre aquells drets, y per servir igualtat se deu fer divisió per porrata del que procehia de benefiici del dit comtat amb los censals que, altrament, restarien aquells drets liberos de la obligació que antes tenian, y lo General de Cathalunya més carregat, causant-se en assó dany, no tantsolament a la Generalitat, com també als particulars censalistes vasalls de sa magestat... a més de que en lo sdevenidor, com menos serà la càrrega del General en pagar censals, més amplament podrà la Cort General deliberar lo servey de sa magestat». ¹⁷

A més de la debilitat política, la fallida econòmica era un fet i forçava l'establiment d'una concòrdia amb els censalistes, el 1670, en la qual s'acceptava que només es paguessin mitges pensions i d'aquesta manera poder fer una liquidació gradual. ¹⁸ La Monarquia no sols no reduïa l'exigència sinó que dificultava encara més la possibilitat de recuperació d'aquelles hisendes amb l'obligació, a partir de la pragmàtica del 1659, de retornar el deute amb el valor nominal de la moneda en el moment de creació dels censals. ¹⁹ El Consell de Cent encarregà un memorial en que es conclouïa «... es tanta la pobreza universal de las universidades, ciudades y pueblos del Principado y de esta ciudad de Barcelona por los excesivos y continuos gastos de la guerra ... que no pueden pagar a sus acreedores no solo libra por libra pero ni aún con reduction y baja de la moneda». ²⁰ La Diputació, d'acord amb el Consell de Cent, plantejà la contrafacció i que es revoqués la mesura que només es podria admetre si fos aprovada en Corts, però no hi va haver resposta. ²¹

14. ACA. Consell d'Aragó, llig. 216. Consulta del 3 de setembre de 1660, citada a Josep M. TORRAS I RIBÉ, «L'aparença de normalitat després de la derrota: la Generalitat de Catalunya entre 1656 i 1674», a *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VII, Barcelona, 2002, p. XXXI.

15. Víctor FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic: Eumo, 1987, p. 248.

16. Eva SERRA, «El pas de rosca en el camí de l'austriacisme», a Joaquim ALBAREDA i altres, *Del patriotisme al catalanisme*, Vic: Eumo, 2001, p. 71-104.

17. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VII, p. 114-116. La celebració havia estat el 7 de març de 1660 i la reivindicació es presentava el 14 d'abril.

18. El Consell de Cent havia fet la concòrdia amb els censalistes el 1668.

19. Jaime CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*, Barcelona: Bosch, 1947, vol. II, p. 284-296.

20. AHCB. Consell de Cent, Deliberacions, II-169, fol. 14-20. Memorial de 13 de desembre de 1659.

21. BC. Fullet Bonsoms 2450. L'argument de la Diputació afegia també que la pragmàtica no respectava el bé universal sinó el particular, de deutors o creditors, segons quan s'hagués creat el deute, i impedia la conciliació.

La causa més extensiva de la continuïtat en la conflictivitat va ser, sens dubte, la relacionada amb la presència militar i els allotjaments, tal com ha estat fonamentalment estudiat. Ens fixarem, però, en alguns dels fets més sobresortints, entre el 1659 i el 1687, i particularment en la seva percepció per part de la Diputació del General en la mesura que acabava exercint un paper de mediació entre els interessos reials i els del Principat, tant en funció de la legalitat, com de suport als pobles i en la preocupació per la defensa territorial. Resultava ben explícita, i no sembla que exagerada, la descripció de la situació que la Diputació presentava al virrei marquès de Mortara al gener del 1660: «Los clamors y llàstimas que cadaldia arriban en nostre consistori per medi dels sindichs de las universitats del present Principat, ocasionades dels allotjaments dels soldats y contribucions tant grans i tant continuades, com també del pa y civades tenen bestret, nos han moguts ha suplicar a vostra excel·lència sie de son real servey manar se moderen ditas contribucions, per quant, segons las notícias tenim, ellas són de tal qualitat y aniquilan de tal manera los pobres paysans d'esta província que, a no donar-i prompte remey aliviant-los de càrrega tant pesada corria molt gran perill de despoblar-se molt gran part de la província...»²²

En aquell cas, el virrei Mortara reflectiria una certa voluntat de distensió en procurar reduir la pressió, assumint que hi havia una certa quantitat de places mortes de cavalleria per les quals no s'havia de continuar contribuint, alhora que es comprometia a treure més exèrcit. Al mateix temps, desaconsellava, de moment, la construcció d'una ciutadella a Barcelona per la resistència que crearia al Consell de Cent, a la Diputació i en el conjunt de la població, ja que s'interpretaria com una amenaça, malgrat que la considerava una obra que caldria fer «*porque asegurada la ciudad lo está todo el Principado*». Tal com afirma A. Simon, hi havia una desconfiança absoluta de l'una i l'altra part i la total convicció del govern de Felip IV de la necessària subjecció militar de Catalunya.²³

Més enllà de la persistència de la presència militar, una primera constatació és la seva localització en àrees molt diverses, i no sols en aquelles més properes a la frontera francesa, així com la manca de qualsevol control davant de les pràctiques intimidatòries. La memòria tenia encara present el saqueig, les morts i les brutalitats fetes pel capità de cavalleria Juan Pacheco en el poble de Claret de Figuerola, al Solsonès, al febrer del 1657.²⁴ El 1659 fou a Cervera que un general de cavalleria ordenà una execució sense cap tipus de dret, com semblantment succeïa amb un pagès de la Llacuna.²⁵

Al marge dels fets violents, a la dècada dels seixanta era l'exigència persistent en l'aportació de subministrament per a la cavalleria, gra i palla, i en general el manteniment dels allotjats el que provocava l'esgotament d'àrees com el Baix Llobregat, el Camp de Tarragona, el comtat de Prades o la baronia d'Entença, amb les conseqüències de quedar-se sense abastiment per a les seves necessitats i amb el risc anunciat que «no fassen alguns desordes contra los pobres paisans» si deixaven de mantenir directament els soldats i de pagar contribució als oficials.²⁶ Els conflictes al Camp de Tarragona van augmentar amb els abusos per part del governador militar, ja que «o que era de mera liberalitat y gràcia, vol ara exigir ab rigor y violència», amb la pretensió d'una contribució fixa que cobrés el cost de llenya, a part de la resta d'aportacions, de manera que embargava les cavalcadures dels particulars fins que pagaven, «desitjant dita Comuna obviar ditas vexacions y oppressions, per no ésser humanament possible a las universitats de aquella lo poder suportar eixos gastos per ocasió que la major part dels particulars és gent pobra».²⁷ A Tivissa i al terme de la baronia d'Entença l'allotjament i les contribucions a l'exèrcit havien portat a l'endeutament de la vila i ja no trobaven crèdit i així demanava la mediació de la Generalitat per evitar nous allotjats, «que la dita vila no poria suportar, és cert se tem alguna inquietut entre los paisans, per no poder-los aquietar».²⁸ També a la Catalunya central, al Bages (Rajadell, Castelltallat, Vallmarinyà, Camps, Fonollosa, Aguilar), es feia present el conflicte per una altra de les causes que era la no-recuperació del gra i del pa que s'avançava als soldats, reclamant el pagament al virrei.²⁹

En aquest tipus de conflicte la Generalitat, aleshores, no sols transmetia al virrei les queixes que li arribaven de qualsevol indret del territori, sinó que també, a partir del reconeixement de la gravetat de la situació, plante-

22. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VII, p. 108. De 23 de gener de 1660. La fugida de població de les zones més sobrecarregades era un fet que es comprova, per exemple, en la sol·licitud del privilegi de la vila de Prats de Lluçanès, argumentant el creixement demogràfic a partir del 1640, citat per Antonio ESPINO, *Catalunya durante el reinado de Carlos II...*, p. 46.

23. Antoni SIMON I TARRÉS, «L'estatus de Barcelona després de la Pau dels Pirineus, presidi o ciutadella?», p. 241-245.

24. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VII, p. 16-17, 377. «saquejà la isglésia de dit lloch de Claret ... matant gent dintre de dita isglésia, la qual vuy està regada de sanch ... saquejà y robà totes las casas de dit lloch, violentant en ell donzellas y dones casadas, cremant part de aquell, matant a onse personas ... y a la retirada de dit lloch per los vehinats y camins matava o feia matar a quantas personas podian alcaçar los soldats» (3 de febrer de 1657).

25. *Ibid.*, p. 91-92 i 106, de juliol i desembre del 1659.

26. *Ibid.*, p. 1366-1368. Memorials presentats el 1669. La queixa de la Comuna del Camp de Tarragona era de 20 de desembre de 1668, p. 307.

27. *Ibid.*, p. 1479-1480. Memorial presentat a la Diputació el 28 de gener de 1672, p. 452.

28. *Ibid.*, p. 1433, febrer del 1671.

29. *Ibid.*, p. 1436, març del 1671.

java les seves propostes tant al Consell d'Aragó com directament al monarca. El 1670 es considerava que els problemes principals eren l'excés de la contribució que s'exigia i la distribució desigual de soldats sobre les poblacions, d'aquí que es proposés la participació d'un supervisor de la mateixa Diputació al costat del tresorer reial, encara que també hi afegia la reducció de la cavalleria que hi havia al Principat.³⁰ En aquest sentit, doncs, no hi havia pràcticament diferència amb les múltiples manifestacions populars.

A la dècada dels setanta la situació no va variar significativament, potser amb menys excessos puntuals durant la guerra però, justament per la pressió francesa, amb més preocupació per les llesves i la defensa. Passada la guerra la tensió es feia present en una bona part de pobles del bisbat de Vic com Taradell, Aiguafreda, Sant Julià de Vilatorrada o Santa Eulàlia de Riuprimer, on a les causes habituals s'hi afegia l'extorsió per part dels proveïdors de l'exèrcit pagant el blat del pa i la civada per a la cavalleria molt per sota del preu de mercat, agreujant encara més l'extracció que ja suposava el manteniment directe i les contribucions exigides, «Y no és aqueix lo major dany, faltant com faltan las forças a dit terme per a suportar tant excessiu càrrec, sinó que los soldats són de tant mala calitat que no acontentant-se del que los miserables patrons los donan per a alimentar-los, unas ocasions los amenasan, altres los maltractan ab cops y altres los roben lo poc que tenan».³¹ Els abusos de poder apareixien tant o més flagrants en les actuacions dels governadors militars de llocs de defensa, com podia ser el cas de Puigcerdà el 1671, empresonant arbitràriament, amb menysteniment de veugers i d'autoritats locals i amb l'atemoriment de tota la població sense diferència d'extracció social, encara que en aquella ocasió la queixa de contrafacció de la Diputació davant del virrei duc de Sessa comportaria efectivament la revocació de totes les actuacions denunciades.³²

El 1680 la Generalitat es feia ressò de bell nou de la tensió generalitzada entorn dels allotjaments, i l'incompliment per part de virrei Bournonville de la manifestada voluntat reial d'evitar els excessos passats. Així mateix proposava mesures precises per a la solució del conflicte com eren que els diputats participessin en el control de la distribució dels soldats que s'havien d'allotjar, que els oficials i soldats estiguessin aquarterats, que es penalitzés l'incompliment dels pagaments per part del proveïdors de gra a l'exèrcit i que es demanés un donatiu voluntari per poder mantenir les tropes en quarters. Tot i que el Consell d'Aragó recomanava l'acceptació, excepte dels quarters, el rei no hi accedí.³³

La situació es mantenia i la Generalitat ho descrivia ben explícitament: «tots los dias los sindichs de la vilas y universitats del present Principat los presentan infinits memorials, representant-los ab ells la poca igualdad que se observa y se ha observat en dits allotjaments y los molts excessos y molestias que tenen per rahó de aquells. Així que no-i ha vila ni universitat del present Principat que no contribuesca ab una quantitat numerosa per rahó de dits allotjaments, a més de fer la vida als soldats essent veritat que vuy en Catalunya hi ha poca cavalleria. Y se diu públicament que no-y ha ningun capità de cavalls que no tinga tots los dias per lo menos set o vuit dobles de contribucions, cosa excessiva y contra las constitucions de Catalunya y contra los reals òrdens y contra sa real voluntat... Y molts familiars han desemparat llurs casas y habitació, anant captant per Catalunya per no poder suportar la gran càrrega dels excessos de dits allotjaments y contribucions ... així que vuy tota Catalunya està vexada».³⁴ Per contra, la resposta del virrei ja no contenia cap consideració vers aquelles manifestacions, negant qualsevol versemblança a les queixes i amb l'afirmació que no es podia reduir el nombre d'allotjats.³⁵ D'altra banda, també es posava de manifest el pretès reconeixement de la capacitat d'imposició del poder reial en qüestionar que els síndics de les poblacions poguessin presentar més instàncies i menys encara quan es tractava de viles, com Cervera i Mataró, a les quals se'ls suposava possibilitats econòmiques i que havien de donar «bon exemple» amb el manteniment del servei, exigint en aquest sentit una connivència de la Diputació que aquesta no va acceptar.³⁶ Des d'aleshores l'atenció tornaria a estar posada en la imminència de la guerra, en la seva preparació i finalment en la defensa i recuperació de la Cerdanya i de l'Empordà.³⁷

L'afebliment polític de la Generalitat des del 1652 es va veure accentuat per la fallida de les seves finances, amb una greu pèrdua de control sobre la seva pròpia fiscalitat, incapacitat que s'incrementà a partir del 1659 amb la major entrada de productes francesos i posteriorment amb la represa de l'activitat productiva. La preocupació pel frau fiscal, que va ser una constant durant tota la segona meitat de la centúria, no va tenir el suport del poder reial, malgrat que la migradesa d'aquelles arques revertís també negativament en les aportacions possibles a la

30. Carta enviada a Carles II al juliol del 1670. Citada a Antonio ESPINO, *El gobierno de Catalunya...*, p. 47.

31. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VIII, Barcelona, 2003, p. 1267-1269. Memorials presentats el 1677.

32. *Ibid.*, p. 447-449, de 17 de novembre de 1671. Es tractava de les actuacions realitzades pel comte de la Moncloa, que contravenien el títol d'«offici de alcayts y capitans».

33. ACA, Consell d'Aragó, llig. 239. De 23 de febrer de 1680 i 15 de maig de 1680.

34. *Ibid.*, p. 402-403. De 18 de maig de 1680.

35. *Ibid.*, p. 456-457. De 3 de desembre de 1680.

36. *Ibid.*, p. 459-460. De 11 de desembre de 1680.

37. Antonio ESPINO, *Catalunya durante el reinado de Carlos II*, p. 51-63.

Corona. D'altra banda, la fiscalitat reial a través de la capitania general s'atribuïa competències que estaven clarament contraposades a la legalitat establerta, que agreujaven encara més la malmesa hisenda de la Generalitat.³⁸ Dins d'aquest context es plantejava un altre tipus de conflicte, de caràcter polític, en el qual la Diputació tampoc no deixava de defensar els seus propis drets.

L'intervencionisme reial en la gestió de la fiscalitat va tenir com a primera mesura, el 1661, la incorporació per part de la capitania general del dret de Nova Ampra creat el 1640 per finançar el censal de guerra, amb el que suposava de reducció d'ingrés i de limitació de la capacitat de gestió de la Generalitat. El 1670 el virrei duc de Sessa publicava dos bans en els quals es feia referència a la possibilitat de mercadejar indirectament amb productes de països enemics, però amb l'obligació de declarar-ho davant d'oficials de la capitania general i amb el doble pagament per contraban i un 10% per l'entrada del producte, a part de ser els mateixos oficials els que diferenciarien el que era de contraban i el que no, amb un cobrament per la realització de l'estimació i amb les corresponents penalitzacions per incompliment. L'oposició a aquelles mesures fou immediata per part dels mercaders de llotja, per l'encariment que suposava de les mercaderies, així com per la Diputació, que argumentava, a més de la manca de jurisdicció, la contrafacció que suposava establir una nova imposició, «diuen y representan a vostra excel·lència que, ab constitució 20, títol «De vectigals», està expressament disposat no ésser lícit ni permès al capità general de aquest Principat, per si ni ministres alguns, directa o indirectament, palès ni amagadament, ab qualsevol motiu o potestat, imposar, exigir ni fer exigir vectigal algun, imposició ni contribució... desitjant los diputats y oïdors acudir a la observansa de sos oficis, procurant que los provincials no sian molestats per ministres y oficials de la capitania general ab la execusió de ditas cridas...»³⁹

Per la nova guerra amb França, el 1674 el virrei duc de San Germán prohibia l'entrada de mercaderies d'aquella procedència o que haguessin passat pels territoris d'aquell país i dels seus dominis, de manera que qualsevol producte que entrés per mar hauria de portar la certificació de la seva procedència, i tot plegat sota control i registre de la capitania general amb penes que anaven des de les pecuniàries fins a la de mort. En aquest cas el gremi de botiguers, els adroguers, els mercaders del Consolat, el Consell de Cent i la Diputació denunciaven que es tractava d'una amenaça a la llibertat de comerç, que es contravenien diverses constitucions i que per tant era motiu de contrafacció.⁴⁰ Tot i les queixes a diferents instàncies no se n'aturava l'aplicació, tal com presentava davant de la Generalitat el conegut mercader Pau Feu que tenia una partida de roba portada d'Alexandria i que havia estat retinguda per la capitania general per bollar-la com de contraban, de manera «que no podia valer-se ni adinerar roba, per no poder-se-la'n portar en sa casa que no fos declarat dit negoci».⁴¹ Els informes dels assessors de la Generalitat precisaven les diverses il·legalitats que derivaven d'aquelles crides començant per la seva mateixa realització de fet reservada als lloctinents, la limitació a desembarcar els productes importats només en sis ports, l'obligació de portar les mercaderies a capitania o la imposició de penes de confiscació.

El conflicte es va mantenir si més no fins al 1676, amb l'agreujament que suposaven les accions repressives com la detenció i empresonament de botiguers com Martí Piles, el col·laborador de Narcís Feliu de la Penya i soci de Pau Feu,⁴² que sobresortiria per la resistència als nous drets i a les preteses competències de la Capitania General, o com els cavallers Joan Mir, de Puigcerdà, i Jaume Bossost de la Vall d'Aran, o el negociant Antoni Trulles, tots ells tancats a Barcelona.⁴³ És ben significatiu que en tots els casos els qui presentaven aquella oposició formaven part de la xarxa de capdavanters de la represa econòmica, alguns de vinculats també amb l'arrendament de drets, i que esdevindrien després la base de l'austriacisme.

S'emparaven igualment en aquelles crides altres abusos comesos pels oficials de la capitania com la presa de llibres a mercaders i botiguers, per comprovar si hi havia crèdits de francesos i confiscar-los, amb l'exigència de grans quantitats per recuperar la documentació. D'un caràcter semblant fou l'acció realitzada a la fira de Prades, de l'agost del 1674, quan els oficials confiscaren cent vint mules i cinc bales de formatge de particulars de la Vall d'Aran, tots ells amb la certificació corresponent, amb l'amenaça de presó al síndic de la Vall si presentava requesta per aquells fets.⁴⁴ El manteniment de la determinació virregnal, malgrat la insistència formal, palesava la feblesa política de la Generalitat, de la mateixa manera que succeïa amb la resistència a acceptar els successius juraments dels nous virreis, sense haver-se produït el jurament reial en corts, però que finalment acabaven per admetre.

38. Eva SERRA, «El pas de rosca en el camí de l'austriacisme», p. 87-89.

39. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VII, p. 1438-1440. De l'any 1671, en referència a les crides publicades el 29 de maig i el 17 de juliol de 1670.

40. *Ibid.*, p. 722-724. De 2 de juny de 1674.; p. 1681-1691. La crida era de 17 de maig de 1674. S'esmenta, entre d'altres, les constitucions «De officio de alcayts», «De vectigals», «De comers y seguretat de camins», el privilegi de «*Recognoverunt proceres*», a part dels Usatges de Barcelona.

41. *Ibid.*, vol. VIII, p. 8-9. De 18 d'agost de 1674.

42. Pere MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social...*, p. 87-88.

43. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, p. 122-123. De 12 d'octubre de 1675.

44. *Ibid.*, p. 123.

S'ha de situar en el mateix ordre de la conflictivitat entorn de la fiscalitat la manca de suport reial per millorar l'efectivitat de la recaptació fiscal de la Generalitat, per reduir el frau al qual també contribuïen els oficials reials i l'exèrcit establert a Catalunya.⁴⁵ Davant de la falta de recursos, la Diputació va intentar posar en pràctica la potestat que podia exercir el diputat eclesiàstic de declarar l'excomunió a tots aquells que no complissin amb l'obligació de fer efectius els drets fiscals, a part que obligava a fer un jurament de compliment als membres de les confraries.⁴⁶ Els diputats comptaven amb la complicitat del Consell de Cent per aconseguir aquell jurament «regoneixent que los drets, així de General com de Bolla, de cada dia anaven deteriorant-se, y que si no se acudirie al remey prompte se arribarie a la total perdició», però malgrat tot la resistència va ser generalitzada.⁴⁷ El virrei duc de Bourbonville aturava, però, la publicació de les censure d'excomunió, «tement que de ella havie de resultar un desconsuelo en los animos de molts», comentari que sembla que procedia de sectors privilegiats, i així la resposta reial fou igualment negativa.⁴⁸ La Diputació insistia amb l'argumentació de la generalització del frau, començant pels seus propis oficials; a les embarcacions que arribaven a Barcelona que aprofitaven el termini d'un dia per treure el principal sense pagar, especialment les franceses que no admetien cap tipus de registre; en els dipòsits controlats per la capitania general, pel dret de guerra i contraban, col·locaven igualment els teixits sense el registre de la Generalitat; en les robes fabricades a Barcelona «hi ha gran abús entre personas, així eclesiàstiques com seculars, cabos y ministros de justícia y de la guerra, que no sols se accontentan de tenir dits magatsems de robas forasteras, però encara donan lloch a que en sas casas tingan talers a hont se fabrican robas de seda, oculta y amagadament y sens que es manifesten al General».⁴⁹ La limitació de les mesures n'impedia l'eficàcia i mentrestant es reduïen els ingressos de la Generalitat.⁵⁰ Sense resolució del conflicte, el problema es mantindria també amb conseqüències per als botiguers que complien amb els seus deures i que denunciaven eclesiàstics, militars i altres particulars que venien roba sense control i per tant en competència amb els que ho feien legalment.⁵¹

També en aquest aspecte la Generalitat mantenia la defensa dels seus drets, la legalitat pactada, però alhora reflectia la mediatització a la qual estava sotmesa no sols per la incapacitat d'evitar la intromissió arbitrària de la fiscalitat de la Monarquia, sinó també per no poder portar a terme decisions pròpies, malgrat disposar d'una potestat aliena al poder reial com eren les butlles papals. D'altra banda, com suggeria E. Serra, probablement s'hauria produït un distanciament pragmàtic entre la institució i els sectors socials que protagonitzaven el redreç econòmic, de manera que menystenien el debilitament financer d'aquella.⁵²

Com és prou sabut, ni l'acabament formal de la Guerra dels Segadors amb la caiguda de Barcelona, i menys encara la Pau dels Pirineus no van comportar canvis significatius en moltes de les causes que havien generat l'aixecament del 1640 i molt particularment en el camp català, ans el contrari.⁵³ D'altra banda, la Pau dels Pirineus, pel que fa a la pèrdua territorial d'una part de Catalunya i als corresponents efectes econòmics i fiscals, va contribuir sens dubte al procés de debilitament polític de la Generalitat provocat per la Monarquia hispànica a partir del 1652. La continuïtat de la conflictivitat en el camp especialment per la problemàtica dels allotjaments militars, agreujada a voltes per les composicions que podien fer algunes viles i ciutats, en una conjuntura de més dificultats econòmiques, portava finalment a l'esclat de la revolta dels Barretines en la qual convergien de nou la major part d'aquelles causes recurrents, tant polítiques com socials.

La historiografia recent ja ha assenyalat el relleu i la significació de la revolta dels Barretines. És oportú de recordar, però, l'encert del títol de l'article d'Henry Kamen «Una insurrecció oblidada del segle XVII», ja que, tot i que hi havia referències fragmentàries, des del mateix Feliu de la Penya, no s'havia constatat com el gran moviment que fou d'oposició pagesa a la pressió militar a la qual estava sotmès sobretot el món rural i a la política reial que la sostenia.⁵⁴

45. *Ibid.*, vol. VII, p. 1440. Els diputats denunciaven la pràctica d'oficials i ministres de la capitania que feien portar robes i mercaderies a casa seva sense haver pagat els drets del General.

46. AHCB. Ms. A111, Onofre MONSALVO, «Relació y memòria de algunas cosas particulars del molt Illtre. consistori de la Diputació del trienni MDCXXX». L'autor era oïdor reial i ho tracta amb tot detall. Aquell recurs ja s'havia utilitzat anteriorment i es tenia per la butlla de Lleó X, del 1516, i confirmada el 1524 per Climent VII.

47. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VIII, p. 488-489. S'havia iniciat al maig del 1681 però eren pocs els gremis que ho havien acceptat.

48. Onofre MONSALVO, «Relació y memòria...», fol. 38-40. Segons l'autor els diputats pensaven que tot plegat estava induït per «persones de primera estimació y dignitat» de la ciutat. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VIII, p. 490-492, 495-496. La carta de resposta reial fou del 28 de juny de 1681.

49. *Ibid.*, p. 530-534. Memorial presentat al virrei el 18 de novembre de 1681 per a informació de Carles II.

50. *Ibid.*, p. 681-683. El 1683 fou impossible trobar arrendataris dels drets per la inseguretad del rendiment. La Diputació decidí registrar cases d'eclesiàstics i de militars (28 de novembre de 1683).

51. *Ibid.*, p. 992. Els diputats al virrei comte de Melgar l'1 d'agost de 1688.

52. Eva SERRA, «El pas de rosca en el camí de l'austriacisme», p. 92.

53. Xavier TORRES, *La Guerra dels Segadors*, Lleida, Vic, Pagès-Eumo, 2006, p. 270-285.

54. Henry KAMEN, «Una insurrecció oblidada del segle XVII: l'alçament dels camperols catalans de l'any 1688», a *Recerques*, 9, 1979. L'autor arriba a afirmar que fou «L'alçament popular més important ocorregut en els dominis dels Habsburg castellans en el segle XVII».

Convé subratllar que en la radicalització de l'aixecament es van posar de manifest les transformacions econòmiques, socials i polítiques, i, en general, les contradiccions internes de la societat catalana, de les darreres dècades del segle XVII. Un camperolat, fins i tot el benestant, que veia com el manteniment i els abusos de l'exèrcit impedien beneficiar-se del canvi de conjuntura que s'havia produït i agreujava els moments de penúria prou freqüents. L'increment de privilegiats que suposava l'augment dels exempts i per tant la distribució més feixuga de l'allotjament sobre la resta de la població. La diferenciació de viles i ciutats, algunes protagonistes del redreç econòmic, que aconseguien alliberar-se de la càrrega militar a canvi d'una contribució, cosa que augmentava el pes de la soldadesca sobre el camp. El distanciament dels sectors ascendants de la burgesia, alguns vinculats als subministraments a l'exèrcit, que pels seus projectes econòmics cercaven el suport del poder reial (de l'Audiència i del Consell d'Aragó) menystenint la Diputació del General i el manteniment dels seus drets. Les institucions que, d'una banda, defensaven el compliment de la legalitat al Principat davant de les continuades contrafaccions reials, però, de l'altra, eren víctimes del debilitament polític i s'acabava imposant la fidelitat a la Corona fins a posicionar-les finalment contra els revoltats i participar en la repressió, tot i que foren significatives algunes dissensions internes.

L'aixecament del 1687 fou, doncs, el lloc de confluència dels factors de conflicte que s'arrossegaven des del 1652 i alhora el punt de partida d'una revolta que posava en evidència que els criteris sobre la relació del poder de la Monarquia amb Catalunya per part de Carles II no diferien en essència dels que s'havien manifestat amb Felip IV, tot plegat res a veure amb el neoforalisme. El domini de la Monarquia sobre el Principat només s'assegurava amb el control de les institucions i la presència militar, ambdós components a l'arrel de les reivindicacions dels Barretines: la reincorporació en els càrrecs dels membres de la Diputació desinsaculats, els germans Saiol i Josep Ciges (o Sitges), i la reducció de la pressió dels allotjaments. Els Barretines assoliren alguns dels seus objectius, cosa que posava en evidència la debilitat del poder reial davant de la magnitud del conflicte que va afavorir mesures de pacte per part dels governs de Carles II, però en cap cas la renúncia als drets esmentats.

La continuïtat del conflicte, latent o obert, es constatava igualment per la reiteració de les percepcions sobre aquella realitat per part dels diferents òrgans del poder de la Monarquia, amb el convenciment que només amb la força es podia retenir aquell territori, «disposat sempre al trencament». Malgrat la capitulació de Barcelona del 1652, la consulta posterior del Consell d'Aragó era ben explícita: «*Hallándose tan cerca del francés, y ellos tan propensos a su perdición, no ha de quedar aquello seguro sin gran prevención, y con este sentimiento (Señor) es necesario ir aplicando los remedios, o quedará expuesto a que sucedan nuevos y mayores daños*». ⁵⁵ La mateixa desconfiança que es reflectia just acabada la Guerra dels Segadors, i malgrat l'aplicació de la repressió posterior, apareixia el 1684 per part del virrei Bourmonville: «*lo que en tales sujetos no es novedad, respecto de que su naturaleza les inclina siempre a poner dificultades en todo lo que mira al servicio de Vuestra Majestad*». ⁵⁶ Durant la revolta dels Barretines, i particularment amb les actituds més repressives del virrei duc de Villahermosa, les manifestacions en el mateix sentit s'aguditzaven pel sentiment de fragilitat del mateix poder reial, «*...no contemplarlos, y que sin apurarlos, ni exasperarlos con cosas insoportables, se les haga entrar por lo razonable y así conviene tratar de despojarles de la posesión en que se hallan de consentimiento y libertad*» i la forma era amb la presència de l'exèrcit. ⁵⁷ El mateix Villahermosa es referia a la continuïtat del conflicte per justificar la repressió «*...ha sido una dicha y beneficio especialísimo de la divina misericordia y providencia y nada menos haber logrado su reducción por medio del enfreno y castigo experimentado pocas veces en los que ha sucedido en esta provincia a cuya causa debe atribuirse en gran parte la facilidad de sus repeticiones, pues la impunidad es madre de los delitos*». ⁵⁸ I encara en l'informe que lliurava al monarca deia «*...en los naturales de Cataluña es más poderoso el escarmiento del castigo proporcionado, que la tolerancia y sufrimiento, pues ni desengañan ni reprimen*», termes que deixaven entreveure la particular tensió que havia tingut amb les institucions catalanes i que disminuïria amb el nou virrei duc de Medina Sidonia. ⁵⁹ Després de la derrota pagesa, els moviments produïts fins al 1694, amb nous intents de lliurar-se a França, ja no aconseguien refer la revolta però reflectien la defaïença envers la Monarquia pel abusos continuats d'un exèrcit que alhora resultava inoperatiu per a la defensa del país. ⁶⁰

La dels Barretines fou una revolta popular amb un nivell de mobilització de gran abast, però comprensible a la fi si es tenen en compte els llargs precedents i la pressió exercida pel nucli capdavanter. El moviment arrelà amb més facilitat en totes aquelles zones en les quals ja s'havien produït incidents anteriorment. D'altra banda,

55. Citada a Josep M. TORRAS I RIBÉ, «El projecte de repressió de 1652», p. 258-259.

56. ACA, Consell d'Aragó, llig. 336. Carta del virrei duc de Bourmonville a Carles II (29 de gener de 1684). Era la reacció davant la reticència del Consell de Cent a contribuir amb un nou terç de soldats, cosa que acabaria fent.

57. BN, Ms. 2.399. Carta de Villahermosa al comte d'Oropesa (3 de juliol de 1689).

58. BN, Ms. 2.402. Carta del duc de Villahermosa al rei (14 de desembre de 1689).

59. *Ibid.* Informe de 15 de desembre de 1690.

60. Joaquim ALBAREDA, «La continuïtat de la revolta», a Eva SERRA i altres, *La revolució catalana de 1640*, p. 306-307. Antonio ESPINO, «La monarquía hispánica y la defensa de Cataluña, 1689-1694», a *Catalunya durante el reinado de Carlos II*, p. 99-152.

el procés de radicalització que va seguir la revolta i la mateixa magnitud, amb el que suposava de qüestionament del poder reial, trencaven el difícil equilibri institucional. La diferència respecte al 1640 era ben palesa, la repressió aplicada a partir del 1652 havia acomplert bona part del seus objectius.⁶¹

A la fi, doncs, aquell fou un temps de convulsió social i política, sota una aparença de normalitat,⁶² sense un canvi efectiu d'orientació de la política reial vers Catalunya, malgrat la concessió de nombrosos privilegis particulars, moguda justament per afermar-ne el major control per part de la Monarquia a expenses del debilitament polític, sobretot de la Diputació del General, i amb l'acumulació de contrafaccions sense la possibilitat de resoldre's per la no-convocatòria de corts. Un marc propici, però, per als fonaments de l'austriacisme.

61. Com diu Antoni Simon, la repressió no va ser únicament institucional i política sinó també ideològica, simbòlica i identitària. Vegeu Antoni SIMON TARRÉS, «1652. Entre la clemència i el càstig»...

62. Josep M. TORRAS I RIBÉ, «L'aparença de normalitat després de la derrota: la Generalitat de Catalunya entre 1656 i 1674», pròleg a *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VII, Barcelona, 2002.

